

**Handläggare**  
Per Olgarsson  
Telefon: 0761231570**Till**  
Kulturnämnden  
2017-09-19

## **Samrådsförslag, Program för City, stadsdelen Norrmalm och del av Östermalm, Dnr 2017-06022. Svar på remiss från stadsbyggnadskontoret.**

### **Förslag till beslut**

Kulturförvaltningen föreslår att kulturnämnden beslutar följande:

- Att kulturnämnden som svar på stadsbyggnadskontorets remiss överlämnar detta tjänsteutlåtande.
- Att kulturnämnden förklarar beslutet omedelbart justerat.

Robert Olsson  
KulturdirektörAnn-Charlotte Backlund  
Stadsantikvarie

### **Sammanfattning**

Stadsbyggnadskontoret har utarbetat ett förslag till Program för City, som skickats ut på samråd. Efter samrådet kommer förslaget att bearbetas innan det ställs ut och därefter lämnas över till stadsbyggnadsnämnden för beslut.

Kulturförvaltningen anser att det helhetsperspektiv på City som programmet tar som utgångspunkt är positivt. Stockholms City har stora kulturvärden, både genom verksamheter som finns här och genom stadsmiljöns kulturarv och arkitektoniska kvaliteter. Det är bra att programmet tydliggör att olika delar av City har olika förutsättningar. Kulturförvaltningen bedömer att programmet kan ge möjligheter till styrning av förändringar så att Citys värdefulla kulturmiljöer hanteras med varsamhet. Programmets riktlinjer tar bland annat upp människors upplevelser av Citys och betydelsen av de offentliga rummen. Den vägledning som ges handlar om den fysiska miljön och kulturförvaltningen vill betona betydelsen av att skapa planeringsprocesser som gör att innehållet i byggnaderna och livet mellan husen också kan planeras så att kulturlivet, kreativa näringar, evenemang, kultur-

institutioner och nattlivet ges utrymme. Det blir viktigt att identifiera kulturvärden och kulturpotential i den fortsatta planeringen och kulturunderlag bör tas fram för att precisera möjligt kulturinnehåll i olika delar av City. Kulturförvaltningen vill särskilt framhålla att det pågår en översyn av Kungsträdgården.

I den vidare bearbetningen bör programmet utvecklas med konkretiseringar av riktlinjerna när det gäller hur befintlig bebyggelse och miljö ska hanteras. I samrådsförslaget är det svårt att bedöma faktiska effekter på bebyggelse, stadsbild och siluett. Skilda tolkningsmöjligheter leder till osäkerhet om vilka typer av åtgärder som är möjliga, exempelvis med hänsyn till kulturhistoriska värden. För att stärka programmets roll som planeringsinstrument är det viktigt att förtydliganden sker. Kulturförvaltningen lämnar förslag på konkretiseringar i remissvaret. Som komplettering kan förhållningssätten till höjder och skala visualiseras på en karta, där illustrationerna i del 2 ses som en förebild. Förtydliganden kan även göras i kommande områdesvisa fördjupningar av programmet.

Kulturförvaltningen ser det som en potentiell svaghet att stadens kulturhistoriska klassificering av bebyggelsen med därtill hörande underlag inte i någon större utsträckning används i programmet. Därför bör skrivningarna om Riksintressets värdekärnor kompletteras med uppgifter om kulturhistorisk klassificering. Vidare bör programmet på ett tydligare sätt beakta de kulturhistoriska värdena i den modernistiska bebyggelsen utanför Riksintressets värdekärnor, exempelvis i avsnitten som rör *Det moderna City* och *Stenstaden*.

I delen *Riktlinjer* är det bra att frågeställningar konkretiseras som bör besvaras vid varje förnyelseprojekt. För att säkerställa områdets och bebyggelsens kvaliteter bör riktlinjerna dock kompletteras med ytterligare en fråga som rör hur projektet förhåller sig till befintliga kulturhistoriska värden. Med samma utgångspunkt bör det i punkterna under riktlinjernas fem sammanfattande rubriker föras in formuleringar om vikten av att vid åtgärder ta hänsyn till byggnadens och miljöns specifika förutsättningar och kulturhistoriska värden.

I programmets del 2 finns bra resonemang beträffande stadsbild och höjdskala, till exempel skrivningar om att de enstaka högre byggnadernas funktion som accenter i siluetten är beroende av

deras fåtal. Dessa bör föras in som utgångspunkter i del 1 och även avspeglar sig i avsnittet *Riktlinjer*.

Ett varsamt utvecklande av befintliga byggnader och miljöer är inte enbart en kulturmiljöfråga, utan kan även handla om resurshushållning i linje med målen att skapa en långsiktigt hållbar stad.

Kulturförvaltningen deltar gärna i den fortsatta bearbetningen av programmet.

### **Underlag för beslut**

Programförslaget med handlingar som ingår i samrådet.

Program för City, Samrådshandling 2017-05-17

<http://insynsbk.stockholm.se/Byggochplantjansten/Pagaende-planarbete/PagaendePlanarbete/Planarende/?JournalNumber=2017-06022>

*Konsekvensbeskrivning för Riktlinjer, del 1 inom program för City*, Nyréns Arkitektkontor 2017-05-12

*Kulturmiljöutredning – Karakterisering av City*, Nyréns Arkitektkontor 2016-11-30

Stadsmuseets inventeringar och klassificeringar

## UTLÅTANDE

### Remissen

Stadsbyggnadsnämnden har översänt förslag till Program för City, på samråd mellan 2017-06-01 och 2017-08-31. Kulturnämnden har fått anstånd med att lämna synpunkter på förslaget till 2017-09-19.

### Ärendets beredning

Ärendet har beretts av Stadsmuseiavdelningen Kulturmiljö.

### Bakgrund

Programmet för City är framtaget av Stadsbyggnadskontoret på uppdrag av Stadsbyggnadsnämnden. Kommunfullmäktige gav 2012-10-15 stadsbyggnads-, trafik- och exploateringsnämnderna i uppdrag att implementera *Stockholms stads vision för City 2030*. Trafiknämnden fick ansvar att ta fram en trafik- och gatumiljöplan, stadsbyggnadsnämnden att inleda utredningsarbete angående program- och strategifrågor, och exploateringsnämnden att leda det operativa arbetet. I budget för 2016 fick stadsbyggnadsnämnden ett särskilt uppdrag att ta ett helhetsgrepp på utvecklingen i City, inte minst när det gäller höjder och taklandskap. I budget för 2017 fick stadsbyggnads-, exploaterings- och trafiknämnderna i uppdrag att utveckla City.

### Programmets innehåll

Programmet är indelat i två huvuddelar, del 1 med riktlinjer för fortsatt utveckling i City, och del 2 med riktlinjernas förutsättningar. Programmet syftar till att uttrycka Stockholms stads intentioner för utvecklingen i City ur ett helhetsperspektiv, och visa hur *Vision för City 2030* kan konkretiseras som verktyg för aktörer i kommande planering. Programmet ska ligga till grund för arbetet med detaljplaner och bygglov i City. Som underlag finns en framtagen kulturmiljöutredning och en konsekvensbeskrivning (*Kulturmiljöutredning. Karakterisering av City och Konsekvensbeskrivning för Riktlinjer, del 1 inom Program för City, Nyréns Arkitektkontor 2016 samt 2017*).

## Förvaltningens synpunkter

### Allmänt om programmet

#### Mål och syfte

Kulturförvaltningen ser positivt på programförslagets övergripande mål. Riktlinjerna ska låta City utvecklas på ett sätt som svarar mot befolkningsökningen och mot stockholmarnas och besökarnas förväntningar på kulturhistoriska och urbana kvaliteter, liksom mot näringslivets, handelns och turismens behov. Det poängteras att enskilda och allmänna intressen av att bygga måste bedömas utifrån en sammanvägd påverkan på kulturmiljö, stadens siluett och riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. Det är mycket bra att programmet lyfter fram de skilda förutsättningarna i Citys olika delområden, inte minst ur kulturhistorisk synvinkel, samt att stora utvecklingsmöjligheter ligger i användning och utformning av de offentliga rummen. Här rymmer programmet en potential till styrning av förändringar, på ett sätt som kan gå hand i hand med varsamhet när det gäller respektive områdes värdefulla kulturmiljöer samtidigt som det utnyttjar stadens utvecklingspotential. Syftet att konkretisera stadens målsättningar för utvecklingen i City är positivt, liksom att programmet ska utgöra stöd för alla aktörer i ett framtida planerings- och förändringsarbete, både när det gäller långsiktiga och enklare, mer konkreta åtgärder.

#### Kulturliv

Kulturförvaltningen noterar att Program för city sätter människan i centrum och tar sin utgångspunkt i de upplevelser av olika slag som Stockholms city innehåller och ger sina besökare och invånare. Programmet tar också förtjänstfullt upp att kultur, evenemang och konst är en viktig del av City, idag och i framtiden. De övergripande riktlinjerna behöver följas upp av en fortsatt planering där kulturunderlag tas fram för att precisera möjligt kulturinnehåll i olika delar av City. De offentliga rummens kvaliteter och möjligheterna till stadsliv är en viktig framgångsfaktor för både medborgarna och kulturella verksamheter av många olika slag. Att prioritera arkitektonisk kvalitet i de tillskott och förändringar som blir aktuella är överlag en bra markering. Arbetet med en god utveckling av Kungsträdgården belyses och utreds i det pågående samarbetet som kulturförvaltningen medverkar i.

### **Brist på konkretion**

Kulturförvaltningen vill dock göra en övergripande synpunkt med bäring på hela programmet. Det saknas överlag, i relation till mål och syfte, konkretiseringar av riktlinjerna när det gäller hanteringen av befintlig bebyggelse och miljö, exempelvis i frågor som rör höjd och gestaltning. Detta gör det svårt att bedöma riktlinjernas påverkan på kulturhistoriska värden och stadsbild. Programmets ofta generella formuleringar kan i förlängningen tolkas olika av olika aktörer, och leda till att det råder osäkerhet om vilka typer av förändringar och åtgärder som är möjliga att vidta i ett specifikt projekt.

### Förslag

Programmet bör fördjupas och konkretiseras i förslag samt avvägning mellan olika intressen för att bli ett användbart instrument i planeringen. Förslag lämnas nedan under rubriken *Frågor som rör kulturmiljön*. Alternativt kan man i programmet ange att konkretiseringar ska göras i mer avgränsade fördjupningar av programmet.

Kulturförvaltningen anser även att specifika förhållningssätt beträffande höjder och skala med fördel kan illustreras av en karta i programmets del 1, och ha som en utgångspunkt de resonemang och visualiseringar som görs i programmets del 2.

### **Otydlig relation mellan del 1 och del 2**

I programmet som helhet är relationen mellan del 1 och del 2 inte alltid helt konsekvent. Exempelvis har den grundläggande indelningen av City i delområdena *Det modernistiska City*, *Västra City* och *Stenstaden* i del 1 inte något mer utförligt underlag i del 2, där det istället görs en kort beskrivning under rubrikerna *Stenstaden* samt *Offentliga byggnader*.

### Förslag

De delar där skillnaden mellan de olika delarna är mest tydliga, exempelvis i avsnitten *Det modernistiska City* och *Förutsättningar – stadens karaktär*, kan kompletteras så att de överensstämmer bättre.

### **Stadens kulturhistoriska klassificering saknas**

Den heltäckande kulturhistoriska klassificering av bebyggelsen som Stadsmuseet sedan många år tagit fram på stadens uppdrag berörs bara i del 2, och där enbart i form av en kartillustration. Klassificeringen, liksom de tillhörande motiveringar som finns framtagna, i synnerhet för modernismens bebyggelse, bör i sammanhanget vara en viktig utgångspunkt för programarbetet.

### Förslag

För att få en samlad information om Citys kulturmiljöer bör programmets del 1 och del 2 kompletteras med uppgifter om kulturhistorisk klassificering. Hänvisning bör göras till den digitala kulturhistoriska klassificeringskartan, och till Riksantikvarieämbetets Bebyggelseregister där motiveringar finns tillgängliga.

### **Frågor som rör kulturmiljön**

*Nedanstående rubriker hänvisar till programmets kapitelindelning*

### **Inledning**

I programmets inledning ser Kulturförvaltningen mycket positivt på betoningen av stadens kulturvärden som en tillgång för stadsutvecklingen, vilka ska finnas med i planprocessen från ett tidigt skede. Det är också bra att man poängterar värdet i Stockholms befintliga enhetliga stadssiluet som gör topografins grunddrag avläsbara, med ett fåtal viktiga byggnader som landmärken och orienteringspunkter.

### **Del 1**

Konkreta förslag till formuleringar och ändringar i Del 1 lämnas i Bilaga 1.

### **Stockholms mest föränderliga stadsdel, sid. 17-21**

Det som på sid. 21 beskrivs som goda exempel på utveckling är ur kulturmiljösynpunkt problematiska. De har i flera av fallen haft negativa konsekvenser för bebyggelsens och miljöernas kulturhistoriska värden. Byggnader med stora kulturhistoriska värden har genomgått förändringar vilka medfört att de kulturhistoriska värdena förminskats eller förvanskats. Ur denna synvinkel kan de betraktas som stående i direkt motsättning till programmets uttalade ambition att bibehålla och utveckla stadens särprägel.

### **Riktlinjer, sid. 23-34**

Kulturförvaltningen ser positivt på att programmet här än en gång lyfter fram vikten av att förändringar ska ta hänsyn till byggnadens, platsens och områdets egenvärden liksom till omgivande miljö. Det är värdefullt att man konkretiserar ett antal frågeställningar som varje projekt bör ta ställning till. De punkter som anges är relevanta, men bör kompletteras med en fråga som rör hänsyn till byggnadens eller platsens kulturhistoriska värden.

### **Upplevelserikt - människan som utgångspunkt**

*sid. 25, Storskalighet bryts upp:* Kulturförvaltningen anser att texten inte tar hänsyn till de särskilda förutsättningar som den modernistiska bebyggelsen och miljöerna i City har. Bärande kulturhistoriska karaktärsdrag kan vara upprepningsetetik och långa fasader, något som är särskilt påtagligt vid områdets större stadsrum. Även om dessa grunddrag måste modifieras av andra skäl så bör hänsyn tas till ursprunglig gestaltning.

*sid. 25, Bottenvåningar aktiveras:* Den generella formuleringen i sista punkten bör modifieras. Att bottenvåningar ska utföras med förhöjd våningshöjd bryter både mot gestaltningen av äldre och modernare bebyggelse i City, där normalhöga eller något förhöjda bottenvåningar är regeln. Åtgärderna riskerar att få negativa konsekvenser för ursprunglig arkitektur och gestaltning, liksom för upplevelsen av bebyggelsen i stadsrummet.

*sid. 25, Ta stöd i arkitektur och kulturmiljöer som identitetsbärare:* Det är olyckligt att man här specifikt betonar de äldre byggnaderna och stadsmiljöernas vikt. Formuleringen utelämnar områdets viktiga moderna kulturarv.

### **Unika möjligheter – mer stad**

Viljan att ta stöd i attraktionsvärdena hos Citys natur- och kulturvärden är bra, liksom betoningen av arkitektonisk kvalitet i byggandet. Under de olika punkterna finns dock delar som Kulturförvaltningen bedömer som problematiska eller i behov av kompletteringar.

*sid. 27, Om-, på och nybyggnader är möjliga:* Konkretion saknas beträffande vilken generell våningshöjd som eftersträvas i ny bebyggelse och i påbyggnader, liksom var i City förändringar av skala och höjder är möjliga med hänsyn till befintliga värden och kvaliteter inklusive siluett och topografi. Även punkten som tar upp väl tilltagna våningshöjder bedöms vara alltför generell i sin formulering.

*sid. 27, Viktiga märkesbyggnader fortsätter att dominera:* Hänsyn till befintliga landmärken är positivt, men det saknas preciseringar av var och hur nya märkesbyggnader ska tillåtas ta plats. Riskerar nya byggnader att konkurrera med äldre höga hus? Förändras siluett samt gatumiljö på ett för stadsbilden olämpligt sätt?

**Starkt näringsliv – mångfald av utbud**

*sid. 29, Näringslivets viktigaste utvecklings- och etableringsområde:* Skrivningen om levande och flerfunktionella bottenvåningar med utåtriktade verksamheter kan tolkas som att bebyggelsen generellt sett kan förse med skyltfönster i gatunivå, något som istället kan ske med utgångspunkt i byggnadens och platsens egna förutsättningar.

*sid. 29, Utveckla attraktiva besöksmål:* Här bör tilläggas att stadens unika kvaliteter, inklusive en bevarad historisk miljö är det som i hög grad lockar besökare. Undersökningar visar att kulturhistoriska värden är en central faktor för valet av resmål.

*sid. 29, Ta tillvara unik stadsmiljö av internationellt intresse:* Här bör det understrykas att det inte bara är stadens siluett och riksintressets värdekärnor som är en tillgång vid utvecklingen av City, utan även välbevarade kulturhistoriska miljöer i stort.

**Det modernistiska City, sid. 35-38****Karaktär och kvaliteter**

Kulturförvaltningen anser att beskrivningen av delområdet på sid. 35 är problematisk, även när man jämför med hur de andra delområdena behandlas i programmet. När det gäller kulturhistoriska värden utgår texten från de uttryck som Riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården har. Modernistisk bebyggelse utanför Riksintressets värdekärnor diskuteras inte som kulturhistoriskt värdefull. Detta trots att det finns ett gott kunskapsunderlag om all modernistisk bebyggelse i city i Stadsmuseets kulturhistoriska klassificeringskarta. Kulturförvaltningen anser även att texten ger en mycket förenklad bild av motivet till Riksintresset.

I sammanhanget saknas den kulturhistoriska inventering och klassificering som Stadsmuseet gjort i området på stadens uppdrag, och som lyfter fram stora kulturhistoriska värden i Citys moderna bebyggelse, både inom och utom Riksintressets värdekärnor. En stor mängd bebyggelse i City har klassificerats som särskilt eller synnerligen kulturhistoriskt värdefull, grön respektive blå markering på klassificeringskartan. Detta bör avspeglas i texten.

### **Förutsättningar**

På sid. 36 sägs att den moderna bebyggelsens ofta storskaliga karaktär ger större förutsättningar för påbyggnader. Detta är ett påstående som bör modifieras – stor skala innebär inte nödvändigtvis stor tålighet för förändringar. Istället är det läge, den omgivande miljöns karaktär och bebyggelsens kulturhistoriska egenvärden som bör styra.

### **Utvecklingsmöjligheter**

På sid. 36-38 identifieras stråk och platser i det modernistiska City med ett stort förändringstryck där staden ser behov av att precisera förhållningssätt. Under ett antal av punkterna beskrivs det sätt som ny- och påbyggnader till sin höjd ska relatera till befintlig bebyggelse. Även här är det viktigt att texten formuleras i ljuset av miljöns befintliga kulturhistoriska värden, och låter dessa vara utgångspunkt för bedömningen av vad som är möjligt och inte.

*sid. 36, Klarabergsviadukten:* Det är positivt att Hotell Continental och Klara kyrka även fortsättningsvis ska utgöra de högsta byggnaderna. Skrivningen lämnar dock öppet för icke specificerad höjning av bebyggelsen, oklart i vilken omfattning.

*sid. 36, Klara kyrkogård:* Miljön pekats ut som en tillbakadragen och otrygg plats i behov av förändringar. Med tanke på de mycket stora kulturhistoriska värdena anser Kulturförvaltningen att det i detta fall är viktigt att kyrkogården även i framtiden behåller sin avskilda karaktär, kringbyggd av kvarter, och med stor potential för rofylld kontemplation i storstadens mitt.

*sid 37, Mäster Samuelsgatan:* I miljön mellan Drottninggatan och Norrlandsgatan pekats det nybyggda Mästerhuset i kv. Hästen 22 ut som riktmärke, vilket Kulturförvaltningen bedömer som mycket olämpligt för sträckan som helhet eftersom Mästerhuset snarare på ett olyckligt sätt har förskjutit skalan i stadsbilden. En generell höjning av byggnadshöjder påverkar sammanhållen stadsbild och bebyggelsens genomtänkta förhållande till topografin i hela närområdet inklusive vid korsande gator som Regeringsgatan. Dessutom riskerar befintliga byggnaders kulturhistoriska värden att påverkas negativt, exempelvis Parkaden i kv. Hästskon 10.

*sid. 37, Sergels Torg:* Det bör framgå att även om gällande detaljplan tillåter inbyggnad av delarna under tak, så är detta

negativt för de kulturhistoriska värdena. I texten bör pågående arbete med vårdprogram för platsen lyftas fram som en viktig förutsättning.

#### **Västra City, sid 39-43**

Kulturförvaltningen ser positivt på programmets beskrivning av delområdets förutsättningar, kvaliteter och möjligheter till utveckling. Trots värdet i den fortfarande öppna dalgången utmed Klara sjö, är det rimligt att bebygga området och att här pröva en generellt sett något högre bebyggelse än i City och innerstaden i övrigt.

#### **Karaktär och kvaliteter**

Kulturförvaltningen ser som en brist att det inte i texten framgår att området har befintlig kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. I synnerhet gäller det Stockholms Centralstation, men även Cityterminalen.

#### **Utvecklingsmöjligheter**

Ett medvetet förhållningssätt kan göra området till en tydlig och avläsbar årsring, ett samlat tillskott till stadsväven. Detta kan dock kräva återhållsamhet när det gäller höjning av bebyggelsens skala i övriga City. Västra City blir ett mycket stort ingrepp i den befintliga stadsmiljön, och den sammantagna påverkan på Stockholms mycket värdefulla stadsbild och siluett minskas om den omgivande staden i huvudsak fortsätter att ha sin historiskt sett måttfulla skala.

Att programmet anger att nybebyggelsen ska förhålla sig höjdmässigt i förhållande till Kungsbrohuset i kv. Blekholmen tolkas av Kulturförvaltningen som att denna byggnads våningsantal får utgöra maxhöjd i området, vilket är bra och skapar förutsättningar för en sammanhållen stadsbild och låter stadens siluett fortsätta att råda i de större sammanhangen. I sammanhanget vill Kulturförvaltningen understryka att områdets sydligaste del, söder om Centralstationen, är särskilt känslig ur stadsbildssynpunkt, med hänsyn till stadens front mot vattnet, siluetten samt landmärket Stockholms stadshus.

Det är positivt att programmet understryker vikten av att utreda förändringarnas påverkan på stenstadens historiska avslut, siktlinjer och utsikter, samt mötet med befintlig stadsväv. Att den nya bebyggelsen ska utformas med en tydlighet i gränserna och en viss uppbrutenhet i taklandskapet inom den gemensamma ramen är bra. Däremot saknar Kulturförvaltningen en tydlig

skrivning som rör vikten av Klara sjös vattenspegel, med mycket stora historiska och stadsbildsmässiga värden.

**Stenstaden, sid. 45-49**

**Karaktär och kvaliteter**

I detta avsnitt anser Kulturförvaltningen att texten på det hela taget ger en god sammanfattning av bebyggelsens kännetecken och kulturhistoriska kvaliteter. Det är positivt att man här lyfter betydelsen hos de enskilda byggnaderna för stadsbildens helhet, oavsett de kulturhistoriska värdena som ett enskilt objekt.

**Förutsättningar**

Beskrivningen på sid. 47 är bra, både när det gäller betydelsen av stenstadens karaktär när det gäller Stockholms identitet och när det gäller diskussionen om delområdets branta takfall.

Kulturförvaltningen ser positivt på stycket om att kulturhistoriska analyser bör vara del av beslutsunderlaget vid förändringar. I sammanhanget bör dock formuleringen att stenstaden tål vissa förändringar förtydligas.

**Utvecklingsmöjligheter**

Överlag är förslagen till utveckling av vissa platser och stråk på sid. 47-48 bra. Kulturförvaltningen ser dock en risk för motsättningar mellan varsamhet och förnyelse i några specifika stycken. Det gäller Birger Jarlsgatan, Kungsgatans östra del och Luntmakargatan, där skrivningarna om homogen skala och enhetlighet motsägs av att man här eller under rubriken Möjligheter på sid 49, öppnar upp för om-, på- och nybyggnader.

I fallet Norra Bantorget säger man att i förändringar och tillägg skall bebyggelsen utgå från skalan i sentida, högre, byggnader såsom Clarion hotell. Detta riskerar att förändra platsens karaktär och att förvanska befintlig bebyggelse med kulturhistoriska kvaliteter.

**Del 2**

**Förutsättningar - stadens karaktär, sid. 53-59**

Kulturförvaltningen anser att texten överlag beskriver förutsättningarna när det gäller stadskaraktären på ett koncist och bra sätt.

Resonemanget på sid. 56 under punkten *Stadsbild* är tydligt och klart, och fångar siluettens betydelse på ett förtjänstfullt sätt, liksom att känsligheten för förändringar varierar beroende på platsspecifika förutsättningar. Särskilt bra är formuleringen att de

enstaka högre byggnadernas funktion som accenter i siluett och stadsbild är beroende av deras fåtal. Stycket förtjänar att föras in som en av utgångspunkterna för programmets del 1, och bör även avspegla sig i andra delar, såsom avsnittet Riktlinjer.

Överlag ger texten under *Höjdskala* på sid. 58 en bra bild av områdets topografi som historiskt sett har avspeglat sig i taklandskapet. Beskrivningen och de åtföljande visualiseringarna har en grad av tydlighet som gör att de gärna hade fått avspegla sig i programmets del 1, exempelvis som underlag för konkretiserade riktlinjer.

### **Kulturmiljö**

Sista stycket på sid. 54, vilket berör det bebyggelsehistoriska arvets art, bör kompletteras med en skrivning som lyfter fram de kulturhistoriska värden som ryms i byggnadernas relation till varandra och till stadslandskapet som helhet inklusive topografiska förutsättningar.

### **Bebyggelse**

På sid. 55 lyfts bara två bebyggelseföreteelser av många upp; *Stenstaden* samt *Offentliga byggnader*, på ett sätt som upplevs knapphändigt. Här kan fler punkter läggas in vilka beskriver andra karaktärer och bebyggelse typer, som exempelvis kommersiella byggnader, bostadsbebyggelse eller modernismens bebyggelse. Alternativt kan man låta skrivningen bättre överensstämja med upplägget i del 1, med indelningen *Det Modernistiska City, Västra City* samt *Stenstaden*.

### **Fornlämningar**

Texten på sid. 57 bör kompletteras med formuleringen: *Länsstyrelsen hanterar frågor som rör fornlämningar.*

### **Förutsättningar - stadens offentliga rum, sid. 61-68**

I beskrivningen av det offentliga rummets förutsättningar på sid. 61 bör tilläggas att kulturhistoriska värden i bebyggelse, miljöer och stadsbild har en stor och positiv betydelse för platsernas upplevda kvaliteter och attraktivitet.

På sid 68, under rubriken *Hårdgjorda kajer och bebyggelse* bör kajernas centrala roll som uttryck för värdekärnan *stadens front mot vattnet* lyftas fram, liksom att deras historiskt sett öppna och obebyggda karaktär bör värnas i arbetet med att utveckla rekreation och rörelse utmed kajerna.

Förutsättningar - stadens olika funktioner, sid 69-75

### **En funktionsblandad stad**

Den funktionsblandade stadsbild som beskrivs på sid. 69, med ett aktivt stadsliv under dygnets alla timmar, ökar områdets attraktivitet och kan göra att stödet för de kulturhistoriska värdena i området stärks. De konkreta åtgärderna kan dock få negativa effekter för värdena i enskilda byggnader och specifika miljöer, om de medför kraftiga förändringar samt på- eller tillbyggnader.

### **Bostäder**

Även ombyggnader av befintliga hus till bostäder, eller uppförande av helt ny bostadsbebyggelse, så som dessa åtgärder tecknas på sid. 72, bidrar till en önskad funktionsblandning, men kan dock få negativa följder för befintliga värden, beroende på var och hur det sker.

### **Besöksnäring**

Kulturförvaltningen instämmer i bedömningen på sid. 73 att stadens unika kvaliteter, inklusive en bevarad historisk miljö, lockar besökare. Undersökningar visar att kulturhistoriska värden kan vara en central faktor för valet av resmål.

### **Trygghet**

Kulturförvaltningen anser att texten i sista stycket på sid. 75, med rubriken *Variation*, är positiv och lyfter fram en värdefull aspekt av att skydda och utveckla kulturhistoriska kvaliteter, nämligen den historiska stadens potential att ge lokal förankring.

### **Den hållbara staden, sid 81**

Under denna rubrik på sid. 81 vill Kulturförvaltningen tillägga att ett bevarande av kulturhistoriska värden i allra högsta grad ligger i linje med målen att skapa en långsiktigt hållbar stad. Att på ett varsamt sätt utveckla befintlig bebyggelse bidrar både hållbarhet och resurshushållning.

### **Jämställdhetsanalys**

Kulturförvaltningen anser att jämställdhetsfrågorna är omhändertagna i Program för City framför allt genom att en förutsättning för programmet är Den hållbara staden, sidan 81. Social hållbarhet i City innebär att bygga bort både fysiska och mentala barriärer och att verka för att de offentliga rummen utvecklas till jämlika och trygga mötesplatser.

## **BILAGA 1, Förslag till ändringar i Del 1**

### **Del 1**

Stockholms mest föränderliga stadsdel, sid. 17-21

#### Förslag

I texten under rubriken *Goda exempel* på sid. 21 bör det framgå att exemplen representerar förändringar som kan vara goda ur gatulivets och det gemensamma rummets synvinkel, men att flera av dem samtidigt kan ha haft negativa konsekvenser för kulturhistoriska värden. På så sätt exemplifierar de svårigheterna med att väga delvis motstående intressen i stadsbyggandet mot varandra och understryker behovet av detta vägledande program med riktlinjer för Citys utveckling. De redovisade exemplen bör kompletteras med exempel där kulturvärdena har tagits tillvara på ett bra sätt.

Riktlinjer, sid. 23-34

#### Förslag

Listan på frågor som ska besvaras och förklaras på sid. 23 bör kompletteras med ytterligare en punkt med formuleringen: *Hur förhåller sig projektet till befintliga kulturhistoriska värden?*

### **Upplevelserikt - människan som utgångspunkt**

#### Förslag

sid. 25, *Storskalighet bryts upp*: Punkten bör kompletteras med formuleringen: *Åtgärderna bör ske med utgångspunkt i byggnadens och miljöns specifika förutsättningar och kulturhistoriska värden.*

#### Förslag

sid. 25, *Bottenvåningar aktiveras*: Texten omformuleras till *Bottenvåningar är tydligt definierade. De kan där så bedöms möjligt med hänsyn till kulturhistoriska värden och stadsbild utföras med förhöjd våningshöjd, en hög grad av öppenhet och en hög entrétäthet.*

#### Förslag

sid. 25, *Ta stöd i arkitektur och kulturmiljöer som identitetsbärare*: Den första punkten bör omformuleras till *Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och stadsmiljöer i City är viktiga för cityområdets attraktivitet och upplevelsen av en mångsidig bebyggelsemiljö.*

**Unika möjligheter – mer stad**Förslag

*sid. 27, Om-, på och nybyggnader är möjliga:*

Kulturförvaltningen anser att det här, eller på annan plats i riktlinjernas del 1, skulle vara värdefullt med uttalade och specifika förhållningssätt när det gäller höjd, skala och volymer för påbyggnader och nya hus.

När det gäller väl tilltagna våningshöjder bör meningen ändras till *Väl tilltagna våningshöjder som tillåter en flexibilitet i användningen ger en långsiktighet som tål nya funktioner, och kan tillämpas där den befintliga bebyggelsen och stadsbilden så medger med hänsyn till de kulturhistoriska värdena.*

Förslag

*sid. 27, Viktiga märkesbyggnader fortsätter att dominera: Sista punkten bör omformuleras till Nya märkesbyggnader kan tillkomma som uttryck för vår tid, dock med hänsyn taget till historisk stadsbild, befintliga landmärken och till stadens topografi.*

**Starkt näringsliv – mångfald av utbud**Förslag

*sid. 29, Näringslivets viktigaste utvecklings- och etableringsområde: Den sista punkten bör formuleras Byggnader och kvarter med många arbetsplatser kompletteras med levande bottenvåningar med utåtriktade och publika serviceverksamheter. Eventuella förändringar bör ske varsamt och med hänsyn till kulturhistoriska värden.*

Förslag

*sid. 29, Utveckla attraktiva besöksmål: Här bör en ytterligare punkt tillkomma, med formuleringen Ett värnande av områdets kulturhistoriska kvaliteter är avgörande för områdets attraktivitet som besöksmål.*

Förslag

*sid. 29, Ta tillvara unik stadsmiljö av internationellt intresse: Andra punkten bör omformuleras till Bebyggelsemiljöer som ingår i riksintressets värdekärnor, liksom annan kulturhistoriskt intressant bebyggelse, är en tillgång att ta stöd i vid utvecklingen av City.*

Det modernistiska City, sid. 35-38

### **Karaktär och kvaliteter**

#### Förslag

*Sidan 35:* De kulturhistoriska värdena i den modernistiska bebyggelsen som ingår i uttrycket för Riksintresset ska beaktas med utgångspunkt från Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering av området, även om den ligger utanför de utpekade värdekärnorna, Förtydliga motiveringen till Riksintresset.

### **Förutsättningar**

#### Förslag

*Sidan 36:* Poängtera att den individuella byggnadens och platsens kulturhistoriska förutsättningar ska vara vägledande för möjligheterna till påbyggnader. Kulturförvaltningen anser dessutom att kulturhistoriska värden bör vara del av beslutsunderlaget vid förändringar av bebyggelse och gaturum (jämför med texten under rubriken Förutsättningar på sid. 47, som behandlar stenstaden).

### **Utvecklingsmöjligheter**

#### Förslag

*sid. 36, Klarabergsviadukten:* Ramarna för tänkt våningsantal bör bli uttalade för att det ska bli möjligt att ta ställning om förändringarna riskerar att påverka helhetsmiljö och kulturhistoriskt värdefulla byggnader, såsom t.ex. Åhlénshuset.

#### Förslag

*sid. 36, Klara kyrkogård:* Textens formulering kan kompletteras: Tillgänglighet och vistelsekvaliteter kan förbättras och tryggheten stärkas, dock utan att man ger avkall på platsens karakteristiska särprägel och avskildhet.

#### Förslag

*sid 37, Mäster Samuelsgatan:* Programmet bör på denna punkt ha befintlig något lägre bebyggelse som riktmärke istället för Mästerhuset, dock med undantag för miljön vid Malmskillnadsgatan, där byggnadshöjderna redan är högre.

#### Förslag

*sid. 37, Sergels Torg:* Texten bör kompletteras med Enligt gällande detaljplan kan delarna under tak byggas in, vilket dock skulle kunna innebära en förvanskning av platsens kulturhistoriska värden. Sist i stycket bör läggas till: Det

vårdprogram för Sergels Torg som under 2017 tas fram av  
Stockholms stad ska vara vägledande för framtida förändringar.

Västra City, sid 39-43

#### **Karaktär och kvaliteter**

##### Förslag

Texten under rubriken *Karaktär och kvaliteter*, sid. 40 bör ta upp det kulturhistoriskt värdefulla byggnadsminnet Centralstationen samt Cityterminalen, vilken har markerats som särskilt värdefull i Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering.

#### **Utvecklingsmöjligheter**

##### Förslag

Under rubriken *Utvecklingsmöjligheter*, sid. 40 bör det framgå att eventuella nya byggnader i den sydligaste delen söder om Centralstationen måste anpassas till sin höjd och trappa av i förhållande till det övriga Västra City.

Stenstaden, sid. 45-49

#### **Karaktär och kvaliteter**

##### Förslag

På sid. 45-46 bör det framgå att det finns en mängd modernistisk bebyggelse från 1930-talet fram till 1980-talet. Det är ofta enskilda hus som är insprängda i stenstadens äldre byggnadsmassa, och som anpassar sig till omgivande grammatik. Det kan även röra sig om lite större sammanhållna miljöer, ofta med storskalig bebyggelse som dock anpassar sig i höjd. Exempel finner man utmed Olof Palmes gata i Norra Klara och i Södra Klaras departementskvarter. Bebyggelsen har ofta stora kulturhistoriska värden och är markerad med grönt eller blått på Stadsmuseets klassificeringskarta.

#### **Förutsättningar**

##### Förslag

Första stycket på sid. 47 bör få ett tillägg: *Stenstaden tål viss förändring, med utgångspunkt taget i bebyggelsens och stadsmiljöns kulturhistoriska värden.*